

מספר הקורס: 0104207

שם הקורס בעברית: מאה ושנים שנות מאבק - פוליטיקה, אידאולוגיה וזהות במצרים המודרנית
שם הקורס באנגלית: 102 Years of Struggle–Politics, Ideology and Identity in Modern

Egypt

שנה"ל: תשפ"ב

שם המרצה: ד"ר ערן לרמן

שם תכנית הלימודים: התכנית ללימודי המזרח התיכון והאסלאם

סיווג הקורס: סמינר

משך והיקף הקורס: סמסטר א'; 2 ש"ס.

נקודות זכות אקדמיות: 2 נ"ז

דרישות קדם: היסטוריה מודרנית: ארצות הליבה של העולם הערבי ותורכיה

מועד שעות הקבלה: ימי ב' 16:00-17:00

פרטי קשר של המרצה: 050-620-5354; eranl@shalem.ac.il

תיאור הקורס

מצרים – ארצ' אל-כנאנה, אום אל-דוניה, ערש הציביליזציה האנושית – היא לכאורה בין היחידות הגיאו-פוליטיות המובהקות והיציבות ביותר שידעה ההיסטוריה האנושית: ויעידו סמלי ריבונות מן האלף השלישי לפני הספירה שהם עדיין "כרטיס הביקור" התיירותי שלה. לא לחינם אמר סאדאת כי ההבדל בינה לבין יתר מדינות ערב טמון בכך שהיא אכן מדינה... (והן, לעומתה, "שבטים עם דגלים").

בפועל, עם זאת, עברו עליה מאז 1919 תנודות דרמטיות - הן במעמדה האזורי ומקומה במערכת הגלובלית, והן בהיבטים של זהותה הלאומית ותרבותה הפוליטית:

- נכס אסטרטגי בריטי שהתעוררה בו תנועה לאומית רבת עוצמה;
- מדינת לאום שזהותה הפרטיקולרית (וטניה) מתעוררת בגוון "פרעוני";
- "ערוגה" קריטית במשחק הכוחות של מלחמת העולם השנייה, שעל אדמתה – אך ללא מעורבותה! – ניטש אחד משלושת קרבות ההכרעה;
- קרקע הצמיחה של אחד הזרמים המרכזיים של האסלאמיזם הטוטליטארי – תנועת האחים המסלמים;

- מנהיגתה המובהקת של הלאומיות (קומיה) החדשה שגרפה את העולם הערבי, ושותפה להנהגת "הבלתי מזדהות" – עד שתבוסה משפילה הפכה אותה למעין נחלה סובייטית;
- ארץ שחזרה לזהותה הלאומית ההיסטורית שנמחקה, תוך כדי מהפך מדהים ממזרח למערב, מאטאטיזם ל-"אנפתאח", וממלחמה לשלום;
- משטר פרו-מערבי אך אנטי-דמוקרטי, שהחניק בהדרגה את החיים הפוליטיים – עד שקרס בעיצומה של הדרמה הגדולה בככר תחריר;
- נסיון קצר ימים – שנה בדיוק - של האח'ואן (האחים המסלמים) לבסס את עצמם כמפלגת שלטון, עד להתקוממות "תמרד" ועליית סיסי לשלטון, על כל משמעויותיהן.

לכל אלה היו גם השלכות ישירות על מקומה של מצרים כאבן פינה בסדר האסטרטגי האזורי – כמארגנת ומנהיגה (מהקמת הליגה הערבית ב-1944 ועד ביקור סאדאת בירושלים); כמוקצה ומנודה בעקבות הסכם השלום עם ישראל; שוב מובילה ומעצבת, מאז חזרתה אל מרכז העשייה הבין-ערבית ב-1989, לאחר עשור של בידוד; אך בשנים האחרונות, טרודה בקשייה הפנימיים ונתונה להשפעותינם של מאבקי הכוח במפרץ הפרסי ובלוב. לכאורה, קהיר היא שוב המקום שבו מתקבלות רוב ההכרעות הערביות החשובות לגבי הסכסוך הפלסטיני-ישראלי בפרט ולגבי העולם הערבי בכלל: מקום משכנה של הליגה הערבית ומקור הסמכות שלה (מאז הקמתה ועד היום - למעט השנים 1979-1989 - כל המזכירים-הכלליים של הליגה הערבית היו מצרים).

דא עקא, שמשמעותו של תפקיד זה מוטלת בספק בעידן שבו האחדות הערבית ואפילו לכידותן הפנימית של רבות ממדינות ערב היא פיקציה חסרת משמעות מעשית, ומצרים עצמה שקועה עמוק במצוקותיה הבטחוניות, החברתיות והכלכליות וניצבת מול אתגר בשאלת מי הנילוס. בתוך כך, היא שבה והופכת, לפחות בסיני, לזירת קרב עם האסלאמיזם הקיצוני ביותר, ובלוב היא נאבקת מול השאיפות ההגמוניות של תורכיה; ועל רקע זה, אינטרסים אסטרטגיים רבי חשיבות קושרים אותה עם שכנותיה במזרח הים התיכון (יוון, קפריסין, ישראל) ומעלים באוב מושגים של "ים תיכוניות" (מתווססיה) מימי טה חסין.

מטרת הקורס

קורס זה נועד להקנות לסטודנטים היכרות עם ההיסטוריה הפוליטית של מצרים המודרנית; ובתוך כך, לרכוש כלים להתמודדות עם שאלת התגבשותה של הזהות הלאומית המצרית, אל מול זהויות על-לאומיות ששאפו להציב לה חלופה היסטורית ורעיונית. זאת, תוך סקירת ההתפתחויות השלטוניות, החברתיות והאידיאולוגיות במצרים מאז ראשית המאה העשרים ועד היום: וחתירה לתובנות באשר לסוגיות רעיוניות מורכבות, טעונות ובעלות משמעות החורגת בהרבה מגבולות מצרים, ובכל זאת יש להן גוון מצרי ייחודי.

נקודת המוצא לדיון הם היחסים המורכבים (עימות אלים לצד מרכיבי שילוב ושיתוף פעולה) בין סדר שלטוני "הידראולי" השולט ברוב מנופי הכוח, לבין השפעות מערביות והגות ליברלית; בין מסורות חברתיות שמרניות לבין מודרנה; בין תפיסות דתיות אסלאמיות (עממיות ואחרות) לבין פרשנות חילונית של הסדר המדיני, ובין מפלגות ומוקדי כוח בזירה הפוליטית לבין "המדינה העמוקה".

הבנת נקודות המבט של הן אינטלקטואלים והן של מדינאים מצרים מובילים, ובהם: סעד זע'לול, טה חסין, גמאל עבד אל-נאצר, סיד קטב, נגיב מחפוט', אנואר סאדאת, סעד אל-דין אבראהים, חסני מבארק, עלאא' אל-אסואני ואחרים (וכן נשים פורצות דרך, מהודא שראווי עד נוואל סעדאווי) תסייע לנו לסקור את גלגוליה וגוניה של הזהות המצרית במאה השנים האחרונות, ואת הדרך שבה תורגם הדיון הרעיוני למאבקים פוליטיים ומפלגתיים. בהקשר מסועף זה ניתן להבין ביתר בהירות את משטרו של עבד אל-פתאח אל-סיסי ואת נסיונו להניע שינוי בשיח האסלאמי – ולהתוות דרך רעיונית חדשה. בהיבט זה, הקורס יקנה לתלמידיו דרכים לפיענוח המציאות של מצרים בת זמננו, החשובה מבין כל שכנותיה של ישראל; כמו גם כלים בסיסיים לניתוח מהלכים מדיניים ומאבקים רעיוניים כתופעות יסוד של ההיסטוריה והזירה הגיאוגרפית המודרנית.

חובות הקורס והרכב הציון בקורס:

הצגה בכיתה – דמות בהיסטוריה המודרנית של מצרים, רקעה האישי, דרכה הפוליטית ו/או הרעיונית, הישגיה והשפעתה – 20%

עבודת אמצע קצרה (עמוד אחד) – אירוע מצרי עדכני בחדשות, לאור נושאי הקורס – 10%

עבודה מסכמת – תנועה פוליטית בהיסטוריה של מצרים המודרנית (10 עד 15 עמודים) – 70%

ציון עובר – 60

פירוט השיעורים, הנושאים הנלמדים בכל שיעור וקריאת החובה והקריאה המומלצת בכל שיעור:

1. מבואות - ממחמד עלי עד רג'ינלד ווינגייט: מצרים העות'מאנית והח'דיבית של המאה 19- והכיבוש הבריטי

- פרובינציה עות'מאנית מנומנת והאימפקט של נפוליאון
- מחמד עלי והנט'אם-י ג'דיד
- הח'דיו אסמאעיל: מצרים שלי היא אירופה...
- הכיבוש הבריטי ועידן קרומר

קריאת חובה:

Afaf Lutfi al-Sayyid Marsot, *A Short History of Modern Egypt* (Cambridge University Press, 1985), pp. 54-81.

2. מהפכת 1919: מלחמת העולם הראשונה והשלכותיה

- אילוצי המאמץ המלחמתי וההשפעתו על האחיזה הבריטית במצרים
- ווילסון, ורסאי וה-"ופד"
- הישגו של זע'לול בהקשר האזורי והגלובלי

קריאת חובה

נגיב מחפוז, בית בקהיר (ירושלים: כרמל/ מפרשים, 2016), עמ' 377-389, 410-416, 478-495, וכחומר רקע, 581-598.

קריאת רשות (מומלצת):

Elie Kedourie, "Sa'd Zaghlul and the British," in his *The Chatham House Version and Other Middle-Eastern Studies* (London: Weidenfeld and Nicholson, 1970), pp. 82-159.

הצגה בכיתה: **סעד זע'לול**

3. מצרים כאומה: ה-"פרעוניות" והזהות הלאומית הטריטוריאלית

- הפנמת הפרספקטיבה ההיסטורית (והארכיאולוגית)
- המערכה נגד הזהויות העל-מצריות
- תפקיד מערכת החינוך לרבדיה
- טה חסין והים-תיכוניות

קריאת חובה:

ישראל גרשוני, מצרים בין ייחוד לאחדות: החיפוש אחר זהות לאומית, 1919-1948 (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תש"ם), עמ' 55-93.

קריאה מומלצת:

טהא חוסין, "מצרים ותרבותה של אירופה" [קטע של ספרו מסתקבל אל-ת'קאפה פי מצר, 1938], מתוך עמנואל קופלביץ, טהא חוסין והתחדשותה של מצרים: מבחר קטעים מכתביו (ירושלים: מוסד ביאליק, 2001), עמ' 231-238.¹

הצגה בכיתה: **טה חסין**

4. הניסוי הליברלי והמאבק החוקתי והחוקי-פרלמנטרי: מפלגת הרוב מול עוצמת הארמון, והופעת האחים המסלמים

- חוקת 1923 ותוצאותיה הפוליטיות
- המאבק הפרלמנטרי והחוקי-פרלמנטרי
- הדיון על הדמוקרטיה בהקשרו המפלגתי
- האחים המסלמים: ראשית הדרך
- משמעות ביטול הח'ליפות
- משבר הדגם המערבי
- מתנועה רעיונית לכוח פוליטי

קריאת חובה:

חסן אל-בנא, "קריאתנו", מתוך אלכס גרינברג, הפונדמנטליזם האסלאמי: המקורות האידיאולוגיים (ירושלים: מינרוה, 2018), עמ' 1-21.

---

¹ הפרטים בגופן האדום יכללו במקראה

Afaf Lutfi al-Sayyid Marsot, *A Short History of Modern Egypt* (Cambridge University Press, 1985), pp. 82-106.

קריאה מומלצת:

Israel Gershoni, "Rejecting the West: The Image of the West in the Teachings of the Muslim Brotherhood, 1928-1939," in Uriel Dann (ed.), *The Great Powers in the Middle East, 1919-1939* (New York: Holmes and Meier, 1988), pp. 370-390.

הצגה בכיתה: חסן אל-בנא

5. אמנת 1936 ותפקיד מצרים במלחמת העולם השנייה

- עידן "החולצות הצבעוניות"
- השכן האיטלקי מציץ מהחלון: הרקע לאמנת 1936
- התגבשות "השאיפות הלאומיות" מול בריטניה
- "אלא אל-אמאם יא רומל?"
- אירוע עאבדין, 4 פברואר 1942
- שתי התנקשויות: אחמד מאהר ואמין עת'מאן

קריאת חובה:

האמנה האנגלו-מצרית של 1936 – מקראה (ללא הנספח הצבאי)

Donald Reid, "Political Assassination in Egypt, 1910-1954", *The International Journal of African Historical Studies* 15:4 (1982), pp. 625-651 (available online).

קריאה מומלצת:

Artemis Cooper, *Cairo in the War 1939-1940* (London: Hamish Hamilton, 1992), pp. 190-217.

הצגה בכיתה: מצטפא נחאס

6. רעיון האחדות הערבית – ומחירו: מועידת אלכסנדריה עד כיש פלוג'ה

- למה הקים נחאס את הליגה הערבית?
- המלך פארוק נוטל את המושכות
- הכניסה למלחמה ומניעה: מפת היריבויות הבין-ערביות
- הלחימה המצרית בארץ ישראל: מה השתבש?
- תוצאות ה-"נכבה" והשפעותיה מבית

קריאת חובה:

The Alexandria Protocol; October 7, 1944: www.avalon.law.yale.edu

Michael S. Doran, *Pan-Arabism before Nasser: Egyptian Power Politics and The Palestine Question* (Oxford U.P., 1999), pp. 128-155.

קריאה מומלצת:

Eran Lerman, "Nahas, the Arab League, and the Postwar Order: A Reinterpretation," in Moshe Gammer (ed.), *Political Thought and Political History: Studies in Memory of Elie Kedourie* (London: Cass, 2003), pp. 101-121.

הצגה בכיתה: המלך פארוק

7. הפיכת 1952 הופכת למהפכה: עלייתו של נאצר למרכז הבמה

- ביטול אמנת 1936, "שריפת קהיר" וקריסת הסדר הפוליטי
- תנועת הקצינים החופשיים, מקורות השראתה וקשריה
- נאצר כאדם וכסמל: "פלספת אל-ת'ורה"
- 1956 – תבוסה שכולה ניצחון
- העליה למעמד הגמוני בעולם הערבי
- 1958 כנקודת בלימה
- הסוציאליזם הערבי והזיקה הגוברת לסובייטים
- היחס כלפי ישראל בשורות העלית המצרית

קריאת חובה:

Afaf Lutfi al-Sayyid Marsot, *A Short History of Modern Egypt* (Cambridge University Press, 1985), pp. 107-131.

קריאה מומלצת:

ז'ן לאקוטיר, נאצר ויורשיו (תל אביב: עם עובד-אפקים, 1972), עמ' 64-144.

הצגה בכיתה: גמאל עבד אל-נאצר

8. בנתיב התבוסה: נאצר מחכה לרבין?

- המוביל נגרר - מצרים במלכודת היומרה למנהיגות ערבית
- מהלכי המשבר כהשתקפות של דינמיקה פנים-מצרית
- מדוע לא יזמה מצרים את המהלך הצבאי
- האם מילאה שאלת דימונה תפקיד בהדרדרות?
- התבוסה וסיבותיה
- לקחי ה-"נכסה" ושאלת הרה-אוריינטציה המדינית

קריאת חובה:

אנואר אל-סאדאת, סיפור חיי (ירושלים: עידנים, 1978), פרק 6, "חולשת הכוח", עמ' 112-139.

(למעדיפי אנגלית: Anwar el-Sadat, *In Search of Identity: An Autobiography* (New York: Harper and Row, 1977) pp. 142-180.)

קריאה מומלצת:

משה שמש, מהנכבה לנכסה: הסכסוך הערבי-ישראלי והבעיה הלאומית הפלסטינית 1957-1967 (שדה בוקר: מכון בן גוריון, 2004), עמ' 579-669.

הצגה בכיתה: עבד אל-חכים עאמר

9. סאדאת משנה את פני מצרים: מן ה-"אנפתאח" ועד לירושלים

- המשבר ביחסים עם ברית המועצות והשלכותיו
- המימד הכלכלי-חברתי
- המימד הפוליטי: נסיון מבוקר בפלורליזם חלקי
- ההחלטה על מלחמה "מדינית", 1972
- ההדברות עם ארה"ב, פברואר 1973
- המלחמה: "נצחונות אוקטובר" – וטעויותיו
- מק"מ 101 לקמפ דייויד ובחזרה – משקעי המשא ומתן

- ההתרסה כלפי העולם הערבי ומגבלותיה
- הפולמוס הפנים-מצרי

קריאת חובה:

אנואר אל-סאדאת, סיפור חיי (ירושלים: עידנים, 1978), פרק 8, "המהפכה השנייה", עמ' 156-175.
(Sadat, *In Search of Identity*, pp. 204-231).

Menahem Milson, "Sadat in Jerusalem: Behind the Scenes," *Jewish Review of Books* (November 11, 2018, available online).

קריאה מומלצת:

שמעון שמיר (עורך), מצרים בהנהגת סאדאת: הביקוש אחר אוריינטציה חדשה (תל אביב: דביר, 1978), עמ' 181-246.

הצגה בכיתה: **אנואר סאדאת**

10. התעוררות האסלאם הרדיקלי: רעיון התכפיר

- סייד קוטב ומורשתו
- כיצד השפיעו לקחי 1967 על עליית האסלאמיסטים
- 1979 כנקודת מפנה היסטורית
- התגבשותם של ארגוני הטרור
- אפגאניסטאן זה כאו?
- מאפייני המערכה נגד הג'האדיסטים

קריאת חובה:

סיד קטב [מספרו ציוני הדרך], הפרקים "ג'האד למען אללה", "מערכתנו נגד היהודים", מתוך אלכס גרינברג (עורך), הפונדמנטליזם האסלאמי: המקורות האידיאולוגיים (תל אביב: מינרווה, 2018) עמ' 46-70 ו-100-114.

קריאה מומלצת:

נחמן טל, עימות מבית: התמודדות מצרים וירדן עם האסלאם הקיצוני (אוניברסיטת תל אביב: פפירוס, 1999), עמ' 53-127, 167-180.

הצגה בכיתה: **סיד קוטב**

11. עידן מבארכ

- המשכיות ושינוי אחרי רצח סאדאת
- השלום הקר ומאפייניו בתודעה הציבורית
- סוגיות הסדר החברתי ומעמד האשה
- מצרים במלחמת המפרץ: עזרה, שכרה ומחירה
- כמעט-עימות על הגרעין (הישראלי), 1995
- מאפייני התרבות השלטונית והנסיגה מן הניסיון לדמוקרטיזציה

קריאת חובה:

עלאא אל-אסוואני, בית יעקוביאן (אור יהודה: טובי, 2016) עמ' 81-100, 194-196, 221-224.

Ami Ayalon, "Egypt's Political Order: Continuity and Challenges," in Robert B. Satloff (ed.), *The Politics of Change in the Middle East* (Boulder: Westview, 1993), pp. 195-223.

קריאה מומלצת:

Barry Rubin, "The Real Roots of Arab Anti-Americanism," *Foreign Affairs* 81:6 (November-December 2002), pp. 73-85.

הצגות בכיתה: חוסני מבארכ; הודא שראווי ונוואל אל-סעדאווי

12. הדרך לתחריר- וממנה: מהפכת ינואר ושורשיה; האחים המסלמים בשלטון (לשנה אחת)

- האפקט האמריקני: נפילת צדאם וה-"אג'נדה של החירות"
- רעיון ה-"ג'מלכה" מקומם את המצרים
- תפקיד הרשתות החברתיות
- סדר היום של האחים המסלמים – במאבק מול "המדינה העמוקה"
- שאלת היחס לישראל במבחן "עמוד ענן"
- מה הרגז את הצבא?

קריאת חובה:

Robert F. Worth, *A Rage for Order: The Middle east in Turmoil, from Tahrir Square to ISIS* (New York: Farrar Strauss Giroux, 2016), pp. 17-35

קריאה מומלצת:

David D. Kirkpatrick, *Into the Hands of the Soldiers: Freedom and Chaos in Egypt and the Middle East* (London: Bloomsbury, 2018), pp. 206-244.

הצגה בכיתה: מחמד מרסי

13. סיסו בשלטון: הישגים ואתגרים. דיון מסכם

- המימד האזורי: מה דירבן את הסעודים להתערב?
- ראבעה אל-עדאויה ודיכוי האח'ואן
- המבחן הכלכלי-חברתי

צפיית חובה:

Egypt's Sisi: Islamic "Thinking" is "Antagonizing the Entire World", January 1, 2015 (Youtube.com/watch?v=POGplt2U4s4s)

Samuel Tadros, The Sorrows of Egypt, Revisited (Youtube.com/watch?v=dgER3Mel0us&t=2s)

קריאה מומלצת:

Canan Sahin, "Fragile Politics of the Pro-Sisi Alliance in Egypt: Nasserist State Legacy within Neoliberal Context," *Ortodogu Etutleri* 6:1 (Temmuz 2014), pp. 93-117.

הצגות בכיתה: פאיזה אבו נאגא/ עבד אל-פתאח אל-סיסי

קריאת רקע כללית

גרשוני, ישראל, מצרים בין ייחוד ואחדות: החיפוש אחר זהות לאומית, 1919-1948 (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תש"ם).

גרשוני, ישראל, אור בצל: מצרים והפאשיזם, 1922-1937 (תל אביב: עם עובד, 1999).
חטינה, מאיר, האסלאם במצרים המודרנית (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2000).

מחפוז, נגיב, פטפוטים על הנילוס (ירושלים: כתר, 1989).

סיון, עמנואל, קנאי האסלאם (תל-אביב: עם עובד, 1984).

שמיר, שמעון, מצרים בהנהגת סאדאת: הביקוש אחר אוריינטציה חדשה (תל-אביב: דביר, 1978).

Be'eri, Eliezer, *Army Officers in Arab Politics and Society* (New York: Praeger, 1970)
pp. 41-54, 76-129, 300-325, 373-400, 483-496 .

Bradley, John R., *Inside Egypt: The Land of the Pharaohs on the Brink of Revolution*
(London: Palgrave-Macmillan, 2008) .